

ZWIĄZEK WETERANÓW I REZERWISTÓW
WOJSKA POLSKIEGO RP

INSTYTUT BADAŃ NAUKOWYCH
IM. GEN. EDWINA ROZŁUBIRSKIEGO
ODDZIAŁ WE WROCŁAWIU

WARSZAWSKIE BITWY

WROCŁAW, 2024

WSTĘP

Druga wojna światowa wywarła znaczny wpływ na losy naszego kraju i pozostawiła trwałe ślady w świadomości polskiego społeczeństwa. Jej problematyka znalazła odbicie w wielu publikacjach. Wciąż jest interpretowana przez nowych młodszych historyków, którzy starają się wnieść swój wkład do dziejów Polski i Europy, zaprzeczając niekiedy poglądom tych, co byli przed nimi, co tę wojnę przeżyli. Sądzę, że upoważnia to nasze wojskowe środowisko do kolejnego przypomnienia faktów i sytuacji sprzed 80 lat, pozostawiając innym oceny i wnioski. Kolejnego, bo już wielokrotnie zajmowaliśmy się w naszych związkowych publikacjach tamtym mrocznym okresem dziejowym, pełnym przemocy i bohaterstwa, nienawiści i współczucia. Nasze broszury dotyczyły jednak głównie dolnośląskich aspektów działań wojennych. Dziś chcemy spojrzeć na wojnę oczami mieszkańców stolicy kraju, przedstawić zmagania warszawian z niemieckim okupantem, wydzielając cztery okresy, nazwane umownie bitwami: wojnę obronną 1939 r., powstanie w getcie żydowskim 1943 r., powstanie warszawskie 1944 r. i wyzwolenie Warszawy 1945 r. Nikt w Polsce tyle nie wycierpiał podczas wojny co warszawianie i żadne miasto (może poza Wrocławem) nie doświadczyło takich zniszczeń jak stolica. Po tamtej wojnie światowej budowaliśmy w kraju nowe życie w przekonaniu, że narody Europy już nigdy nie zdecydują się na rozwiązywanie sporów drogą zbrojną. Myliliśmy się. Dlatego tym bardziej warto przypomnieć sobie wojenne losy stolicy.

Broszura w sposób skrótowy i lakoniczny omawia wojskowe aspekty działań zbrojnych w Warszawie na podstawie *Encyklopedii II wojny światowej*, opublikowanej przez Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej w Warszawie w 1975 r. To już pięćdziesiąta pozycja w naszym historycznym cyklu wydawniczym. Pierwszą pracę wydaliśmy w 2002 r, o czym informuje wykaz w końcu tej broszury, a więc to już 22 lata. Oby ta ogromna praca przyczyniła się do lepszego poznania dziejów narodu i państwa przez młode pokolenie.

płk (s) mgr Krzysztof Majer

WARSZAWSKIE BITWY

Wojna obronna 1939 r.

W czasie wojny obronnej Polski 1939 r. Warszawa była od pierwszego dnia wojny jednym z głównych celów uderzeń niem. lotnictwa. Czynną OPL miasta stanowiła brygada pościgowa (54 samoloty myśl. *P-7* i *P-11*, dowódca płk pilot S. Pawlikowski), artyleria plot. (17 baterii i 9 plutonów, 86 dział) i kompanie km plot. (dca płk K. Baran). Do 6 IX brygada pościgowa zestrzeliła 43 samoloty niem. (ponadto 9 zestrzeleń prawdopodobnych) i uszkodziła 20 samolotów; w czasie walk pow. w obronie W. straciła 38 samolotów, tj. 70% stanu wyjściowego. 5 IX wycofano 11 baterii artylerii plot. do Lublina, Brześcia i Lwowa oraz 7 IX brygadę pościgową w rejon Lublina, co znacznie osłabiło OPL W. Bierną OPL miasta kierował płk T. Bogdanowicz, a komendantem cyw. był wiceprezydent W. J. Kulski. Obronę naziemną miasta prowadzono od 3 IX 1939. Tego dnia, wobec przełamania frontu pol. w rej. Częstochowy, Nacz. Wódz rozkazał Ministrowi Spraw Wojsk. powołać improwizowane dowództwo obrony W. Na jego czele stanął komendant gł. Straży Granicznej gen. W. Czuma, a szefem sztabu został nacz. komendant Legii Akademickiej płk T. Tomaszewski. Szczupłe początkowo siły i środki, którymi dysponowało dowództwo obrony W., składające się głównie z oddziałów przebywających w mieście lub w jego pobliżu, stopniowo wzmacniano przybywającymi do W. ze wsch. Polski oddziałami regularnymi oraz ochotniczymi oddziałami wojsk., organizowanymi na miejscu. Linia obronna zach. odcinka przebiegała po zewnętrznej stronie zwartej zabudowy miasta.

Przed południem 8 IX niem. oddziały 16 KPanc pojawiły się w Grójcu, Radziejowicach, Nadarzynie, Raszynie, Piasecznie oraz Pruszkowie. Ok. godz. 17 czołowe oddziały niem. 4 DPanc (dca gen. H. Reinhardt) zaatakowały pozycje pol. na Ochocie; z powodu dużych strat Niemcy zaniechali zdobywania miasta z marszu i przerwali natarcie; 9 IX niem. 4 DPanc, wzmocniona oddziałami piechoty zmot. i artylerią, ponowiła natarcie na Ochotę, potem na Wolę; natarcie to obrońcy odparli. Tego dnia dowództwo obrony W. dysponowało oddziałami wojsk. równymi sile ok. dwóch dywizji piech., wzmocnionymi 64 działami artylerii polowej oraz bronią panc. (27 czołgów lekkich i 6 czołgów rozp.). Podczas walk o Ochotę i Wolę Niemcy ponieśli duże straty (4 DPanc miała zniszczonych oraz uszkodzonych ok. 80 czołgów) i zmuszeni byli przerwać dalsze natarcie. 8 IX na mocy rozkazu Nacz. Wodza została utworzona armia „Warszawa” pod dowództwem gen. J. Rómmla, któremu podlegały: załoga obrony miasta oraz oddziały broniące się nad Narwią od Modlina po Zegrze, a także na Wiśle po Pilicę. 11 IX Nacz. Wódz wydał rozkaz bezwzględnej obrony stolicy. 12 IX niem. 4 DPanc odeszła spod W. w rej. Sochaczewa i skierowana została do bitwy nad Bzurą; jej pozycje pod miastem od strony pd. i zach. zajęły oddziały 31 DP. Od wsch. zagroziły okrążeniem stolicy główne siły 3 A niem. (dca gen. G. Küchler). 13 IX uderzyła na nie grupa kawalerii gen. W. Andersa; po ciężkich

walkach natarcie się załamało. Zgodnie z rozkazem gen. Rómmla grupa kawalerii przeszła na południe, do dyspozycji Nacz. Wodza. Z pozycji nad Narwią wycofały się na Pragę oddziały grupy gen. J. Zulaufa. 15 IX miasto zostało okrążone i zablokowane od wschodu.

Po ewakuacji władz centralnych powstał w W. samorząd miejski z prezydentem S. Starzyńskim na czele, który jednocześnie został mianowany komisarzem cywilnym obrony. Powstała też Straż Obywatelska, a z inicjatywy PPS – Robotniczy Komitet Pomocy Społecznej; przystąpił on do organizowania kompanii i batalionów robotniczych, które rozpoczęły budowanie umocnień. 9 IX rozpoczęto formowanie Robotniczej Brygady Obrony Warszawy; wraz z oddziałami wojsk. wzięła ona udział w obronie miasta. 17-22 IX w ciężkich walkach z otaczającymi stolicę siłami niem. przebijały się do W. resztki rozbitych w bitwie nad Bzurą armii „Poznań” i „Pomorze”. Łącznie z częścią oddziałów tych armii (skierowanych do walki w końcowej fazie obrony W.) odcinka „Zachód” (dca płk dypl. M. Porwit) broniło: ok. 29 baonów piech., oddziały Podolskiej i Wielkopolskiej BK, ok. 26 baterii artylerii polowej i inne pododdziały; odcinka „Wschód” (dca gen. Zulauf) broniło 19 baonów piech. i ok. 26 baterii artylerii polowej. Ogółem w obleżonej W. znajdowało się ok. 120 tys. żołnierzy.

Niemcy w przededniu szturm W. skoncentrowali od zach. i pd. siły 8 A w składzie 11 i 13 K (ogółem w pierwszym rzucie 5 dywizji i w odwodzie 3 dywizje), a przeciwko Pradze 1 K i część 2 K z 3 A (3 dywizje); działania ich wspierać miało lotnictwo 1 i 4 floty pow. 24 IX wszystkie wojska niem. okrążające W. zostały podporządkowane dowódcy 8 A gen. J. Blaskowitzowi. Przygotowując decydujące uderzenie, Niemcy dniem i nocą ostrzeliwali W. ogniem artylerii najcięższej i kolejowej oraz bombardowali przy użyciu znacznych sił lotn. (szczególnie ciężkie bombardowania 17 i 23 IX). 25 IX rozpoczęli potężne art. i lotn. przygotowanie do generalnego szturm do miasta. 26 IX przeprowadzili bezskutecznie natarcie. W ponawianych 27 IX atakach również nie odnieśli większych sukcesów. Brak wody, żywności i amunicji, ciężkie położenie ludności cyw. oraz ogólna sytuacja strateg. zmusiły dowództwo obrony W. do zaprzestania dalszego oporu. 28 IX W. skapitulowała. Straty ludności wyniosły ponad 10 tys. zabitych i ok. 50 tys. rannych, wojska – 2 tys. poległych i ok. 16 tys. rannych; zniszczeniu uległo 10% budynków.

Okupacja niemiecka

Od pierwszych dni okupacji władze niem. rozpoczęły eksterminację ludności oraz dewastację i grabież zabytków kultury i sztuki (pomników, bibliotek, dzieł sztuki, archiwów); plany hitl. przewidywały zburzenie W. i przekształcenie jej w prowincjonalne 100-130-tys. miasto. W. była siedzibą władz niem. dystryktu warsz. (gubernator L. Fischer). Gł. miejscami tortur i więzienia mieszkańców W. był Pawiak i siedziba gestapo w al. Szucha; Niemcy dokonywali masowych egzekucji w okolicach W., m.in. w Palmirach, w lasach kabackich i chojnowskich; część egzekucji wykonywali publicznie (jedna z pierwszych

miała miejsce w Wawrze). W egzekucjach na ulicach W., dokonywanych od jesieni 1943, zginęło ponad 8 tys. osób, w łapankach ulicznych Niemcy zatrzymali dziesiątki tysięcy osób, z których część wysłali do obozów koncentracyjnych, część na roboty do Rzeszy.

Od początku okupacji W. była centralnym ośrodkiem ruchu oporu. Mieściły się tu kierownictwa i dowództwa ogólnokrajowych i warsz. konspiracyjnych organizacji polit. i wojsk. 5 I 1942 w W. na Żoliborzu odbyło się zebranie założycielskie PPR, w nocy na 1 I 1944 przy ul. Twardej 22 ukonstytuowała się KRN. W W. istniały dziesiątki tajnych drukarni, w których drukowano centralne organy prasowe organizacji polit. i wojsk.; ponadto wydawano pisma dla potrzeb prowadzonej wśród Niemców propagandy oraz wiele innych pism i wydawnictw specjalnych (np. instrukcje, regulaminy); ogółem ukazywało się w W. w 1942 ok. 240 pism, a w 1944 ponad 270. W. była również gł. ośrodkiem tajnej produkcji uzbrojenia, granatów i innych środków walki (m.in. wyprodukowano ok. 110 tys. granatów). W W. rozwinięte zostało na dużą skalę tajne nauczanie oraz konspiracyjne kursy wojskowe; tajne nauczanie akademickie objęło ok. 9 tys. studentów. W W. wykonano też najwięcej różnego rodzaju akcji zbrojnych, m.in.: 19 V 1942 podłożono bombę w niem. kasynie gry w al. Szucha (FBMPS); 7/8 X 1942 wysadzono wokół W. tory kol. w tzw. akcji „Wieniec” (AK); 24 X 1942 dokonano zamachu na „Café Club”, „Mitropę” i drukarnię „Nowego Kuriera Warszawskiego” (GL); 30 XI 1942 zdobyto ponad 1 milion złotych w banku KKO (GL); 28 II 1943 opanowano Państwową Wytwórnę Papierów Wartościowych (GL); 26 III 1943 pod Arsenalem odbito więźniów (grupa „Szarych Szeregów” AK); W kwietniu-maju 1943 wykonano kilkanaście akcji zbrojnych zaopatrzeniowych i ewakuacyjnych, mających na celu przyjscie z pomocą powstańcom w getcie (AK, GL, KB); 11 VII 1943 dokonano zamachu na „Café Club”, tramwaj linii „0” i 15 VII 1943 na maszerującą kolumnę SA (ZWM-GL); 31 VII 1943 podpalamo zbiorniki z ok. 1 milionem litrów benzyny (AK); 12 VIII 1943 zdobyto 105 mln zł (tzw. akcja „Góral” przeprowadzona przez AK); 7 IX 1943 dokonano (AK) udanego zamachu na kata i komendanta Pawiaka F. Bürckla; 26/27 i 27/28 IX 1943 wysadzono w kilku miejscach tory kol. (akcja „Okólna” wykonana przez GL); 23 X 1943 obrzucono granatami „Bar Podlaski” (ZWM-GL); 1 II 1944 zlikwidowano dowódcę SS i policji w W. F. Kutscherę (AK); 24 IV 1944 zlikwidowano szefa żandarmerii w W. płk. Greissera (AK); 29/30 IV i 29 VI 1944 odbito więźniów ze szpitala Jana Bożego (AK); 3/4 V 1944 zaatakowano lotnisko „Bielany”, niszcząc 5 i uszkodzając 3 samoloty wojsk. (AK). Ponadto w W. wykonano kilkaset innych akcji zbrojnych, głównie likwidacyjnych, ekspropriacyjnych, rozbrojeniowych; w akcjach tych wyróżniły się: Grupa Specjalna Sztabu GL, pluton (następnie batalion) ZWM-GL, AL „Czwartaków”, oddział (potem batalion) „Szarych Szeregów” AK „Parasol” oraz grupy „Kedywu” Okręgu W. Na terenie W. rozwinięto szeroko akcję tzw. małego sabotażu (m.in. antyhitl. napisy na ulicach i gmachach),

który był prowadzony głównie przez młodszych harcerzy z „Szarych Szeregów” i ZWM; w zakładach pracy i w kolejnictwie stosowano sabotaż.

Okupant stosował w W. bezwzględny terror. Mimo to w mieście rozwijał się ruch oporu; zadawano okupantowi coraz dotkliwsze straty; władze okupacyjne wielokrotnie przyznawały się do swej bezsilności, a 14 XII 1943 H. Frank powiedział: „Mamy w tym kraju jeden punkt, z którego pochodzi wszystko zło: to Warszawa. Gdybyśmy nie mieli Warszawy w Generalnym Gubernatorstwie, nie mielibyśmy 4/5 trudności, z którymi musimy walczyć”.

Plany niszczenia W. okupant hitl. realizował konsekwentnie przez całą wojnę: we wrześniu 1939 miasto systematycznie bombardowano, w wyniku czego uległo zniszczeniu 10% budynków (stolicą tzw. Generalnego Gubernatorstwa uczyniono Kraków), niemal całkowicie zburzono Muranów (ok. 15% miasta), tłumiąc w 1943 powstanie w getcie; zniszczono ok. 25% zabudowań W. w czasie powstania 1944, a po jego upadku systematycznie burzono i wypalano miasto oraz bez żadnego wojsk. uzasadnienia zniszczono wszystkie niemal pamiątki pol. kultury narodowej i ok. 35% zabudowań stolicy. Zniszczenia dokonane przez okupanta hitl. w ponadmilionowej stolicy państwa pol. są wyrazem bezprzykładnej zbrodni woj. i barbarzyństwa. Wewnątrz i wokół zburzonego miasta przystąpiono do budowy wojskowych umocnień.

Powstanie w getcie żydowskim 1943 r.

Żydów z różnych krajów Europy władze niemieckie deportowały do gett na ziemiach pol. (Łódź, Lublin) oraz do ośrodków zagłady (Oświęcim, Treblinka, Sobibór). Największe getta hitlerowcy utworzyli w okupowanej Warszawie (500 tys. ludzi) i Łodzi (300 tys.). Inicjatorem tworzenia gett był szef SIPO i SD (od 27 IX 1939 RSHA) R. Heydrich; 21 IX 1939 wydał specjalną instrukcję w tej sprawie podległym mu organom SD, SS i policji porządkowej. Początkowo część gett miała charakter otwarty, jednakże za przekroczenie ich granicy groziły surowe kary, a w tzw. Generalnym Gubernatorstwie kara śmierci, która przewidziana była również za udzielanie Żydom schronienia (zarządzenie H. Franka z 15 X 1941). Podobne kary stosowane były w rejencji ciechanowskiej i okręgu białostockim. Tak brutalne środki represyjne stosowano tylko w Polsce, Jugosławii i na okupowanych ziemiach ZSRR.

Od 1940 getta miały charakter zamknięty; zaczęto otaczać je murem lub drutem kolczastym. Stłoczona na małej powierzchni (przeciętnie 7-10 osób na izbę) ludność żydowska, ograbiona z dobytku, masowo wymierała z głodu. Ludność gett dziesiątkowana była przez epidemie chorób zakaźnych (tyfus plamisty) i wywożona masowo do obozów śmierci. Getta stanowiły etap przejściowy w akcji totalnej zagłady Żydów zamieszkałych w Rzeszy i krajach przez nią okupowanych i jedną z podstawowych form hitl. polityki całkowitego „rozwiązania kwestii żydowskiej” (Endlösung der Judenfrage); jednocześnie stanowiły źródło niewolniczej siły roboczej, pracującej dla potrzeb woj. Niemiec. Podlegały hitl. władzom administracji ogólnej (wydziałom przesiedleń w urzę-

dach szefów dystryktów i bezpośrednio komisarzom dzielnic żydowskich) oraz policji bezpieczeństwa (referatowi IV B 4 do spraw żydowskich w RSHA i jego odpowiednikom w poszczególnych dystryktach). Organami pomocniczymi były Judenraty i policja gettowa, opanowane przez działaczy syjonistycznych. Ułatwiały one Niemcom eksterminację ludności gett, m.in. przez utrzymywanie jej w psychozie bierności. W getcie warszawskim szczególnie terror stosowało żydowskie gestapo, którym kierował A. Gancwajch, współtwórca prowokatorskiej organizacji „Żagiew”.

W 1942-44 Niemcy dokonali likwidacji gett; większość ich mieszkańców deportowano do obozów zagłady, obozów pracy przymusowej lub wymordowano na miejscu, część z nich została uratowana dzięki pomocy ludności cywilnej okupowanych krajów i organizacji konspiracyjnych. Pomoc tę, m.in. w formie wsparcia finansowego, dostarczania broni, organizowania ucieczek, grup zbrojnych, dokonywania akcji boj. w gettach, wiele pol. rodzin przypłaciło życiem.

W niektórych gettach istniał ruch oporu; członkowie jego zajmowali się organizowaniem tajnego nauczania, prowadzili pracę kulturalną, sabotaż gosp., propagandę antyhitl., pomagali więźniom w ucieczkach, zwalczali żydowskich kolaborantów. Ruch oporu w gettach korzystał z pomocy organizacji konspiracyjnych, szczególnie aktywnych w Polsce (Rada Pomocy Żydom „Żegota”); organizacje te dostarczały żydowskiemu ruchowi oporu broni i instruktorów. W niektórych likwidowanych gettach wybuchały antyhitl. powstania zbrojne: w Polsce w Warszawie, Białymstoku, Będzinie, Częstochowie, Hrubieszowie (kwiecień-lipiec 1943). Powstanie w getcie warszawskim było największym z powstań w gettach żydowskich.

19 IV 1943, na wezwanie Żydowskiego Komitetu Narodowego (ŻKN), wystąpiły zbrojnie Żydowska Organizacja Bojowa (ŻOB) i Żydowski Związek Wojskowy (ŻZW) przeciwko ekspedycyjnym oddziałom hitlerowskim, które zgodnie z rozkazem H. Himmlera miały dokonać deportacji reszty Żydów z warszawskiego getta (70 tys. osób) do obozów śmierci. Powstanie poparła ludność getta. Żydowskie oddziały (ok. 600 ludzi) walczyły pod dowództwem komendanta ŻOB M. Anielewicza („Małach”, „Aniołek”); zaopatrzone były w środki boj. własnej produkcji oraz broń i materiały wybuchowe, dostarczone przez pol. organizacje konspiracyjne (AK, GL, KB). Siłami SS i policji dowodził gen. J. von Stroop. Walki toczyły się w 3 sektorach; powstańcy bronili każdej pozycji wśród pożarów i ruin domów burzonych przez niem. artylerię. 24 IV dowództwo ŻOB zmuszone było wycofać oddziały do „getta podziemnego” (system umocnionych schronów i bunkrów), skąd prowadziło nadal walkę, dokonując wypadów. Przy zdobywaniu poszczególnych bunkrów hitlerowcy użyli gazów duszących. 8 V padł po zaciętej obronie bunkier kierownictwa powstania (ŻKN i ŻOB) przy ul. Miłej 18; poległ w nim komendant M. Anielewicz, sekretarz PPR-Getto E. Fondamiński, członkowie sztabu ŻOB: Ch. Ankierman, L. Rotblat, A. Wilner i inni. nieskoordynowane grupy (tzw. gruzowców) organi-

zowały jeszcze przez pewien czas wypadły na hitlerowców, którzy tropili i bestialsko mordowali ukrywającą się wśród ruin getta ludność.

W czasie powstania obrońcy getta wspierani byli z zewnątrz przez grupy bojowe GL pod dowództwem H. Sternhela „Gustawa” i F. Bartosza „Jacka”, oddziały Milicji Ludowej RPPS kierowane przez W. Andrzejczaka „Antka”, grupy boj. AK pod dowództwem J. Pszennego „Chwackiego” i Z. Lewandowskiego „Szyny” oraz grupy SOB pod kierownictwem L. Raabego „Leszka”; grupy te przeprowadziły kilkanaście akcji zbrojnych wokół getta przeciw środkom ogniowym i oddziałom hitl.; oddział KB (dca H. Iwański „Bystry”) dwukrotnie brał udział w walce wewnątrz getta. W końcowej fazie walk pol. organizacje konspiracyjne podjęły akcję ewakuacyjną bojowników getta, m.in. członków sztabu i dowódców ŻOB (H. Berlińskiego, M. Edelmana, M. Rojzenfelda i A. Szwarcfusa). Według gen. von Stroopa poległo ok. 7 tys. Żydów; straty niem. wyniosły kilkunastu ludzi (wg źródeł żydowskich ok. 300 ludzi). Ok. 50 tys. Żydów hitlerowcy wywieźli do Treblinki i wymordowali; teren getta całkowicie zburzyli.

Powstanie warszawskie 1944 r.

Powszechna walka zbrojna ludności stolicy Polski prowadzona była 1 VIII - 2 X 1944 przeciwko okupantowi hitl., rozpoczęta przez AK jako demonstracja polit.-wojskowa w ramach realizacji planu „Burza”.

Decyzję wykonania akcji „Burza” w Warszawie dowództwo AK podjęło 21 VII 1944 na wniosek Komendanta Głównego AK gen. T. Komorowskiego „Bora”, uzgodniony z Delegatem Rządu RP na Kraj L. Jankowskim. 26 VII 1944 rząd emigracyjny upoważnił Komendanta Głównego AK i Delegata Rządu do rozpoczęcia akcji zbrojnej mającej na celu opanowanie Warszawy w momencie, który uznają za najbardziej odpowiedni. Rozkaz do powstania wydał gen. Komorowski 31 VII o godz. 18-tej. Opanowanie przez AK Warszawy przed wkroczeniem wojsk radz. miało stworzyć warunki do jawnej działalności władz podległych rządowi na emigracji, m.in. Delegatury Rządu RP na Kraj, i umożliwić przejęcie władzy przez siły lewicy społ.; utrzymanie tej decyzji i wydanie rozkazu podjęcia działań powstańczych wynikało też z chęci przeciwdziałania wpływom Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, działającego od 21 VIII 1944 w wyzwolonej części kraju i uznanego de facto przez Związek Radziecki; ponadto przez wykazanie siły AK zamierzano wzmocnić pozycję premiera rządu emigracyjnego S. Mikołajczyka, który miał w tym czasie prowadzić w Moskwie rozmowy polit. z rządem radz. i przedstawicielami PKWN, głównie w sprawie przyszłego rządu pol. i granic państwowych. Rozkaz rozpoczęcia „Burzy” wydano bez uzgodnienia z dowództwem Armii Radz. i dowództwem ludowego Wojska Pol. oraz bez pełnej znajomości sytuacji na froncie radz.-niem. na przedpolach Warszawy. Sytuacja ta była bardzo niepomyślna dla wojsk radz., były one wyczerpane, ich linie komunikacyjne wydłużyły się. Dowództwo AK, opierając się na nieścisłych informacjach wywiadu AK, podjęło przed-

wczesną decyzję o rozpoczęciu akcji „Burza” w Warszawie, która w następstwie przekształciła się z planowanej przez AK demonstracji zbrojnej w powstanie. Czynnikiem sprzyjającym powstaniu była jedynie postawa żołnierzy konspiracji i mieszkańców miasta, wśród których dominowały nastroje walki z okupantem, spotęgowane m.in. bliskością frontu, a ponadto zarządzeniami okupanta z 27 VII o stawieniu się 100 tys. warszawiaków do robót fortyfikacyjnych.

Siły AK w Warszawie, łącznie z oddziałami podległymi Komendzie Gł. AK (w tym pułk „Baszta” i oddziały dyspozycyjne „Kedywu”, głównie bataliony „Zośka” i „Parasol”), wynosiły ok. 50 tys. żołnierzy. Rozkaz rozpoczęcia walki 1 VIII o godz. 17 (godz. „W”) nie dotarł na czas do wielu dowódców i oddziałów, dlatego też powstanie rozpoczęto siłami ok. 23 tys. żołnierzy, z których tylko ok. 10% było uzbrojonych i wyposażonych w amunicję na 2-3 dni walki. Obok oddziałów AK w walkach wzięły udział oddziały AL, PAL, KE (łącznie ok. 5 tys. żołnierzy); ponadto siły powstańcze były stale uzupełniane ochotnikami, a w organizowaniu zaplecza uczestniczyły dziesiątki tysięcy warszawiaków; organizowano jednostki ratownicze i przeciwpożarowe, kuchnie; w ciężkich warunkach z pomocą pośpieszyli m.in. pracownicy elektrowni, filtrów.

Wobec wyłączenia w marcu 1944 Warszawy z planu „Burza” nie opracowano planu działań w mieście i planu współdziałania z sąsiednimi podokręgami (głównie z podokręgiem „Wschód” i „Zachód”), a broń z warsz. magazynów konspiracyjnych wysłano do innych garnizonów. W dniu wybuchu powstania garnizon niem. w Warszawie (dca gen. R. Stahel) liczył ok. 15 tys. żołnierzy; od 4 VIII zaczęły przybywać do miasta na rozkaz H. Himmlera jednostki SS i policji dowodzone m.in. przez H. Reinefartha, M. Kamińskiego, O. Dirlwängera, z których sformowano specjalny korpus (ok. 25 tys. ludzi, dca gen. SS E. von dem Bach); ponadto do zwalczania powstania wydzielono niektóre oddziały z 9 A niem.; łącznie siły niem. liczyły ponad 50 tys. ludzi, wspartych bronią panc., artylerią i lotnictwem. Walki rozpoczęły się w kilku punktach Warszawy jeszcze przed godz. 17, co dodatkowo zdeorganizowało półjawną już koncentrację niektórych oddziałów powstańczych i zwróciło uwagę Niemców; tym samym utracono czynnik zaskoczenia. Mimo to w okresie 1-4 VIII inicjatywa należała do powstańców; zdobyli oni wiele obiektów niem. i opanowali większą część Śródmieścia z Powiślem, Żoliborz, Wolę, Stare Miasto, Mokotów i część Ochoty; na Pradze obsadzili niektóre obiekty, jednakże wobec silnego niem. nacisku dowódca obwodu Praga nakazał 3 VIII przerwanie walki. W tym czasie niem. dywizje panc. zatrzymały pod Radzyminem radz. 2 A Panc gw., poniosła ona dotkliwe straty i znalazła się w krytycznym położeniu. Wskutek niem. przeciwdziałania 1 Front Białoruski nie mógł zrealizować nakreślonych planów zajęcia do 6 VIII Pragi i wyjścia nad Wisłę.

4 VIII Komenda Główna AK wydała rozkaz przerwania akcji zaczepnych i przejścia do obrony; płk A. Chruściel podzielił siły powstańcze na trzy grupy takt.: grupę Śródmieście (dca ppłk E. Pfeiffer „Radwan”), składającą się z grupy Śródmieście Północ i Południe (dca ppłk J. Szczurek-Cergowski „Sławbor”);

grupę Północ (dca ppłk K. Ziemiński „Wachnowski”) obejmującą: Stare Miasto, Muranów, Powązki, Żoliborz, Marymont i Puszcę Kampinoską; grupę Południe (od 18 VIII dca ppłk J. Rokicki „Karol” – Mokotów, Czerniaków, lasy chojnowskie i kabackie).

5 VIII rano Niemcy rozpoczęli natarcie na pozycje powstańcze na Woli i Ochocie w celu opanowania dwóch gł. arterii komunikacyjnych Warszawy wiodących z zach. na wsch. i połączenia się z otoczoną w rejonie obecnego pl. Teatralnego grupą gen. Stahela. Gł. natarcie niem. rozwinęło się wzdłuż ulic: Wolska, Chłodna, Elektoralna, pl. Bankowy, Ogród Saski. Mimo bohaterkiej obrony wolskich oddziałów powstańczych, wspartych zgrupowaniem „Radosława” (ppłk J. Mazurkiewicz), hitlerowcy, mając olbrzymią przewagę w ludziach oraz sprzęcie, zdobyli Wolę i rozpoczęli rzeź ludności cyw. (5 i 6 VIII zamordowali na Woli ok. 40 tys. osób). 6 VIII wieczorem oddziały niem. opanowały arterię przelotową wsch.-zach. aż po Ogród Saski, nawiązując łączność z grupą gen. Stahela. Stare Miasto, odcięte od Śródmieścia przekształciło się w samodzielny rejon walki. Część oddziałów powstańczych z Woli, głównie zgrupowanie „Radosława” i oddział AL, przebiła się przez opanowany przez Niemców Muranów do rej. Starego Miasta. 4-11 VIII, po zaciętych walkach z powstańcami, Niemcy całkowicie opanowali Ochotę, gdzie wymordowali tysiące bezbronnych mieszkańców. Po zlikwidowaniu powstania na Woli i Ochocie skierowali gł. uderzenie w rej. Starego Miasta, zamykający wylot głównej arterii komunikacyjnej na most Kierbedzia. Siły powstańcze broniące Starego Miasta liczyły ok. 9 tys. żołnierzy. Grupa boj. gen. SS H. Reinefartha prowadziła uderzenie na Stare Miasto od pd. i zach.; systematycznie niszczone poszczególne kwartały i budynki przy użyciu lotnictwa i artylerii. Powstańcy walczyli o każdy dom. Szczególnie ciężkie walki toczyli na odcinkach pd. i w rejonie pl. Krasińskich.

19 VIII Niemcy rozpoczęli generalne natarcie na Stare Miasto z udziałem lotnictwa, ciężkiej artylerii i czołgów. Wobec groźby likwidacji tego ważnego ośrodka oporu powstańcy zdecydowali się wykonać wzmocnionymi siłami dwustronne natarcie – od strony Starego Miasta i Żoliborza – na pozycje niem. w rej. Dworca Gdańskiego, by doprowadzić do połączenia tych odizolowanych od siebie dzielnic. Natarcia przeprowadzone w nocy na 20 i na 21 VIII nie powiodły się. W obronie Starówki obok oddziałów AK brały również udział oddziały AL pod dowództwem mjr. B. Kowalskiego „Ryszarda”, dowódcy Warszawskiego Okręgu AL (zginął wraz ze swym sztabem 26 VIII). 31 VIII, po bezskutecznych próbach przebicia się do Śródmieścia (dokonała tego jedynie część kompanii z batalionu „Zośka”), oddziały powstańcze rozpoczęły ewakuację kanałami. Ostatnie grupy osłonowe zeszły do kanałów rankiem 2 IX. Ewakuacja nie objęła ludności cyw. (ok. 50 tys. ludzi) i ciężko rannych żołnierzy. Niemcy wymordowali rannych, a ludność cyw. umieścili w obozie przejściowym w Pruszkowie. obrońcy Starego Miasta wiązali walką główne siły korpusu von dem Bacha

przez prawie 4 tygodnie; umożliwiło to umocnienie pozycji obronnych na innych terenach powstańczych.

W Śródmieściu powstańcy zdobyli kilka ważnych obiektów będących w rękach niem. (m.in. 11 VIII Pałac Staszica, 20 VIII gmach PAST-y na Zielnej oraz 23 VIII Komendy Policji na Krakowskim Przedmieściu); ponadto wzmocnili cały system obrony i usprawnili pracę zaplecza. Dowództwo niem., licząc się z możliwością natarcia Armii Radz. na Pragę, przystąpiło do zabezpieczenia ewentualnych tras odwrotowych przez W. dla swych wojsk walczących na wsch. od Wisły. 2 IX padła Sadyba, część powstańców wycofała się z niej na Mokotów. 3 IX Niemcy rozpoczęli natarcie wsparte artylerią i lotnictwem na rej. Powiśla. Po zaciętych walkach 6 IX oddziały powstańcze opuściły Powiśle i wycofały się w głąb Śródmieścia, poza linię ul. Nowy Świat. Wraz z nimi wycofała się również część ludności cywilnej. 5 IX Niemcy podjęli natarcie na rejon Śródmieścia, dążąc do opanowania Al. Jerozolimskich między Marszałkowską a Nowym Światem; mimo wielokrotnych ataków nie osiągnęli sukcesu.

Upadek Starego Miasta, likwidacja oporu powstańczego na Powiślu, silne natarcie niem. na pn. część Śródmieścia oraz duże straty spowodowały podjęcie przez Komendę Główną AK rozmów kapitulacyjnych z Niemcami (9-10 IX); rozmowy te zostały zerwane przez stronę pol., otrzymała ona bowiem z Londynu zapowiedź pomocy drogą lotn. oraz uzyskała wiadomość o natarciu radz. na Pragę. Natarcie wojsk radz. z udziałem 1 DP im. T. Kościuszki rozpoczęło się 10 IX; zmusiło to Niemców do zaniechania ataków na pn. część Śródmieścia i przeniesienia działań do dzielnic nadbrzeżnych Warszawy dla zorganizowania obrony wzdłuż zach. brzegu Wisły. Po utracie Powiśla jedynym rejonem powstańczym, przylegającym do Wisły, pozostał górny Czerniaków, utrzymujący łączność ze Śródmieściem wąską ul. Książęcą będącą pod niem. ostrzałem. 11 IX Niemcy przy użyciu sił panc. natarli na Czerniaków, przerwali jego połączenie ze Śródmieściem i w ciągu 4 dni ścieśnili rejon oporu do skrawka terenu przyległego do Wisły.

Do 14 IX wojska 1 Frontu Białoruskiego wyzwoliły Pragę i wyszły na wsch. brzeg Wisły. W nocy na 14 IX radz. 9 dywizja nocnych bombowców i 2 pułk nocnych bombowców „Kraków” dokonały pierwszych zrzutów dla ośrodków powstańczych; do końca września zrzuciły m.in. 120 t żywności, 0,5 t leków, 156 moździerzy, 505 rusznic ppanc., 1189 kb, 1478 pm, 41 700 granatów, 1 dział 45 mm, tysiące sztuk amunicji; niszczyły i obezwładniały niem. artylerię. Warszawa i bazy podmiejskie odebrały ponadto 73 zrzuty dokonane przez lotnictwo sprzymierzonych, w tym lotnictwo pol. walczące na zachodzie. 16-21 IX oddziały 2 i 3 DP 1 armii WP sforsowały Wisłę i utworzyły niewielkie przyczółki na Czerniakowie i w rej. Żoliborza. W ciągu 5 dni przerzucono pod ogniem niem. na zach. brzeg Wisły 5 baonów piechoty, które walczyły wspólnie z powstańcami. Przyczółków nie utrzymano; większość obrońców zginęła, część dostała się do niewoli, nieliczni przepłynęli Wisłę, część zgrupowania „Radosława” przeszła kanałami na Mokotów (ok. 200, w tym połowa rannych).

20 IX z sił AK w Warszawie został utworzony Warszawski Korpus AK (dca gen. bryg. A. Chruściel „Monter”) w składzie: 8, 10 i 28 DP.

Po zlikwidowaniu przyczółka czerniakowskiego Niemcy rozpoczęły 24 IX natarcie na Mokotów. Powstańcy bronili się w rejonie ulic: Madalińskiego, Grażyny, Belgijskiej, Konduktorskiej, Dolnej, Okolskiej, Puławskiej w rejonie Królikarni, Woronicza, Lenartowicza, Tynieckiej, Raławickiej, al. Niepodległości. Po zaciętych walkach część oddziałów mokotowskich wycofała się kanałami do Śródmieścia, reszta (ok. 2 tys. powstańców) złożyła 27 IX broń. Po upadku Mokotowa dowództwo niem. zażądało od dowództwa powstańczego AK w Śródmieściu i na Żoliborzu kapitulacji. Wobec odmowy Niemcy przystąpili najpierw do likwidacji ośrodków oporu powstańczego na Żoliborzu oraz w Puszczy Kampinoskiej; 28 IX wieczorem Komenda Główna AK zdecydowała się wznowić rozmowy kapitulacyjne z Niemcami. Mimo to Niemcy nie wstrzymali natarcia na Żoliborz (rozpoczęte 29 IX). Oddziały powstańcze zepchnięte na wsch. skraj Żoliborza, broniły się tam do kapitulacji, która nastąpiła 30 IX o godz. 18.15 na mocy decyzji pełnomocnika dowódcy AK płk. Ziemińskiego. Niezrealizowane zostało planowane przez ppłk. „Żywiciela” (M. Niedzielski), dowódcę Żoliborza, uzgodnione z dowództwem 1 armii WP, przebiecie się o godz. 19 na wsch. brzeg Wisły. Na prawy brzeg dotarła tylko niewielka grupa żołnierzy AL. W tym czasie w Śródmieściu walki miały charakter lokalny. 2 X upełnomocnieni przedstawiciele Komendy Głównej AK (płk Iranek-Osmecki i płk Z. Dobrowolski) podpisali w Ożarowie pod Warszawą, w kwaterze von dem Bacha, akt kapitulacji. Układ kapitulacyjny zapewniał powstańcom prawa kombatanckie (w myśl konwencji genewskiej z 27 VII 1929). Niemcy ludność cyw. stolicy ewakuowali i osadzili w przejściowych obozach, później rozesłali do różnych miejscowości na terenie okupowanego jeszcze kraju; część powstańców wywieźli do obozów pracy na terenie Niemiec, obozów koncentracyjnych i jenieckich. Klęska powstania wpłynęła na pogłębienie się kryzysu polit. w tzw. obozie londyńskim, spowodowała powszechną krytykę błędnych koncepcji polit.-wojsk., realizowanych przez dowództwo AK. Powstanie warsz. upadło mimo bohaterskiej postawy powstańców i ludności cywilnej. W okresie 63 dni walk poległo ok. 18 tys. powstańców, ok. 25 tys. zostało rannych, w tym 6,5 tys. ciężko; straty ludności cyw. wyniosły ok. 180 tys. zabitych. Straty niem.: ok. 10 tys. zabitych, 7 tys. zaginionych i 9 tys. rannych.

Po upadku powstania i ewakuacji ludności hitlerowcy systematycznie niszczyli miasto, realizując rozkaz Hitlera, który nakazał „zrównać Warszawę z ziemią i wymazać ją z mapy Europy”. 58% budynków zostało całkowicie zniszczonych, 17% częściowo, w 90% zniszczono zabytkowe budowle, kompletnie zniszczone: elektrownia, gazownia, komunikacja miejska i wiele innych obiektów i urządzeń miejskich. W miejscu zburzonej W. miało powstać 100-130-tys. miasto obsługujące warsz. węzeł komunikacyjny.

Warszawskie przyczółki 1944 r.

Przyczółki nad Wisłą na terenie lewobrzeżnej Warszawy utworzone zostały przez jednostki 1 armii WP w celu przyjsia z pomocą powstańcom.

W nocy na 16 IX jednostki 1 armii WP przeszły z rej. Zielonka, Anin, Wawer i zluzowały nad Wisłą oddziały radz. 125 KA, które wraz z 1 DP im. T. Kościuszki wyzwoliły Pragę. W I rzucie znajdowały się: 2 DP (dca gen. J. Rotkiewicz) naprzeciw Żoliborza, 1 BK (dca płk W. Radziwanowicz) naprzeciw Śródmieścia (do mostu Poniatowskiego), 3 DP (dca gen. S. Galicki) naprzeciw Czerniakowa do osiedla Las. W II rzucie znajdowały się: 4 DP (dca gen. B. Kieniewicz), która przybywała na Pragę i obejmowała służbę garnizonową, oraz 1 DP (dca gen. W. Bewziuk), ześrodkowana po zluzowaniu w rej. Rembertowa. Niemcy w tym czasie odcięli Czerniaków od Śródmieścia, zacieśnili pierścienie okrażenia wokół powstańczych zgrupowań mokotowskiego i żoliborskiego i opanowali Powiśle.

Za pośrednictwem łączniczek dowództwo 1 armii WP uzyskało pierwsze, niepełne wiadomości o tragicznym położeniu powstańców, utrzymujących jeszcze lewy brzeg Wisły w rejonie Kępy Potockiej i ok. 500-metrowy odcinek w rejonie Czerniakowa. 15 IX w godzinach przedpołudniowych dowódca 1 armii WP gen. Z. Berling otrzymał zarządzenie szefa sztabu 1 Frontu Białoruskiego rozpoczęcia przygotowań do forsowania rzeki na wprost miasta. Na tej podstawie dowódca 1 armii WP podjął decyzję niezwłocznego rozpoznania Wisły i mimo że operacja wymagała dłuższego przygotowania, rozpoczęcia w nocy na 16 IX forsowania jej w rej. Saskiej Kępy na przeciwległy, utrzymywany jeszcze przez powstańców brzeg. Operacja, w której zakładano przede wszystkim udzielenie pomocy powstańcom, mogła w wypadku nawiązania współdziałania boj. z dowództwem powstańców rozwinąć się, przy wsparciu artylerii radz., w działania o szerszym zasięgu.

Nocą na 16 IX oddziały 3 DP, wsparte artylerią i 2 pnb „Kraków”, rozpoczęły forsowanie Wisły na pd. od mostu Poniatowskiego; przepawiły się: kompania rozp. i 1 baon (dca por. S. Kononkow) z 9 pp – łącznie ok. 420 ludzi, następnego nocy – 3 baon (dca kpt. S. Olechnowicz) w sile ok. 450 ludzi i 5 dział. W nocy na 18 IX rozpoczęła forsownie 2 DP; w rej. Potoku na Żoliborzu przepawiła się 4 kompania, potem 2 kompania i część 3 baonu z 6 pp (dca ppłk I. Goranin). 17-19 IX działania rozp. i demonstracyjne na Powiślu, w pobliżu mostu Kierbedzia, i w rej. Siekierok prowadziły 1 BK i 1 DP. 3 DP prowadziła działania na 7,5-km odcinku, przy wsparciu ok. 680 dział i moździerzy. Baony 9 pp, walczące na górnym Czerniakowie wspólnie z powstańcami, zdołały rozszerzyć granice przyczółka, jednakże silna niem. obrona skarpy i brak współdziałania ze strony dowództwa AK uniemożliwiły im nawiązanie kontaktu z oddziałami powstańczymi walczącymi w Śródmieściu. Dążąc do rozszerzenia przyczółka i opanowania przyczółków mostowych, dowództwo 1 armii WP wy-

dało rozkaz kontynuowania forsowania Wisły nowymi siłami. 19 IX 8 pp (dca ppłk K. Karasiewicz) wsparty artylerią i lotnictwem sforsował pod osłoną dymną Wisłę dwoma baonami (dca kpt. B. Baranowski i kpt. K. Pleizer) między mostami Poniatowskiego i Średnicowym. W walce w nocy na 20 IX oba baony poniosły bardzo duże straty, z ponad 800 przeprowadzonych żołnierzy ewakuowano zaledwie 164. Duże straty poniosły także pododdziały 6 pp z 2 DP walczące na przyczółku żoliborskim. 21 IX przeważające siły Niemców (na Czerniakowie grupy boj. H. Reinefartha i H. Rohra z korpusu E. von dem Bacha, wzmocnione m.in. oddziałami dywizji panc.-spad. „Hermann Göring”; na Żoliborzu oddziały grupy osłonowej korpusu von dem Bacha, oddziały 25 DPanc, następnie 19 DPanc) zepchnęły obrońców na sam brzeg Wisły. Dowódca 1 armii WP gen. Z. Berling, na podstawie rozkazu dowódcy 1 Frontu Białoruskiego, rozpoczął ewakuację oddziałów z lewego brzegu Wisły (przeprowadzona w nocy na 23 IX).

Walki na przyczółkach warsz. charakteryzowała szczególna ofiarność powstańców i żołnierzy 1 armii WP; pododdziały, które przepawiły się na przyczółki, wspierane były przez cały czas ogniem artylerii pol. i radz. oraz opatrywane przez lotnictwo w broń, amunicję i żywność. Trudności walk ulicznych uniemożliwiły jednak wykorzystanie w pełni całej siły ognia art. Straty 1 armii WP wyniosły 2834 ludzi; poległy setki powstańców Czerniakowa, Powiśla i Żoliborza. Straty zadane Niemcom przez oddziały regularne i powstańców wyniosły ok. 3500 osób.

Oddziały 1 armii WP walczące na przyczółkach w rej. Warszawy nie osiągnęły w pełni zamierzonego celu – uniemożliwiła to silna obrona niem. oraz brak operacyjnego współdziałania dowództwa powstania z dowództwem 1 armii WP.

Wyzwolenie Warszawy 1945 r.

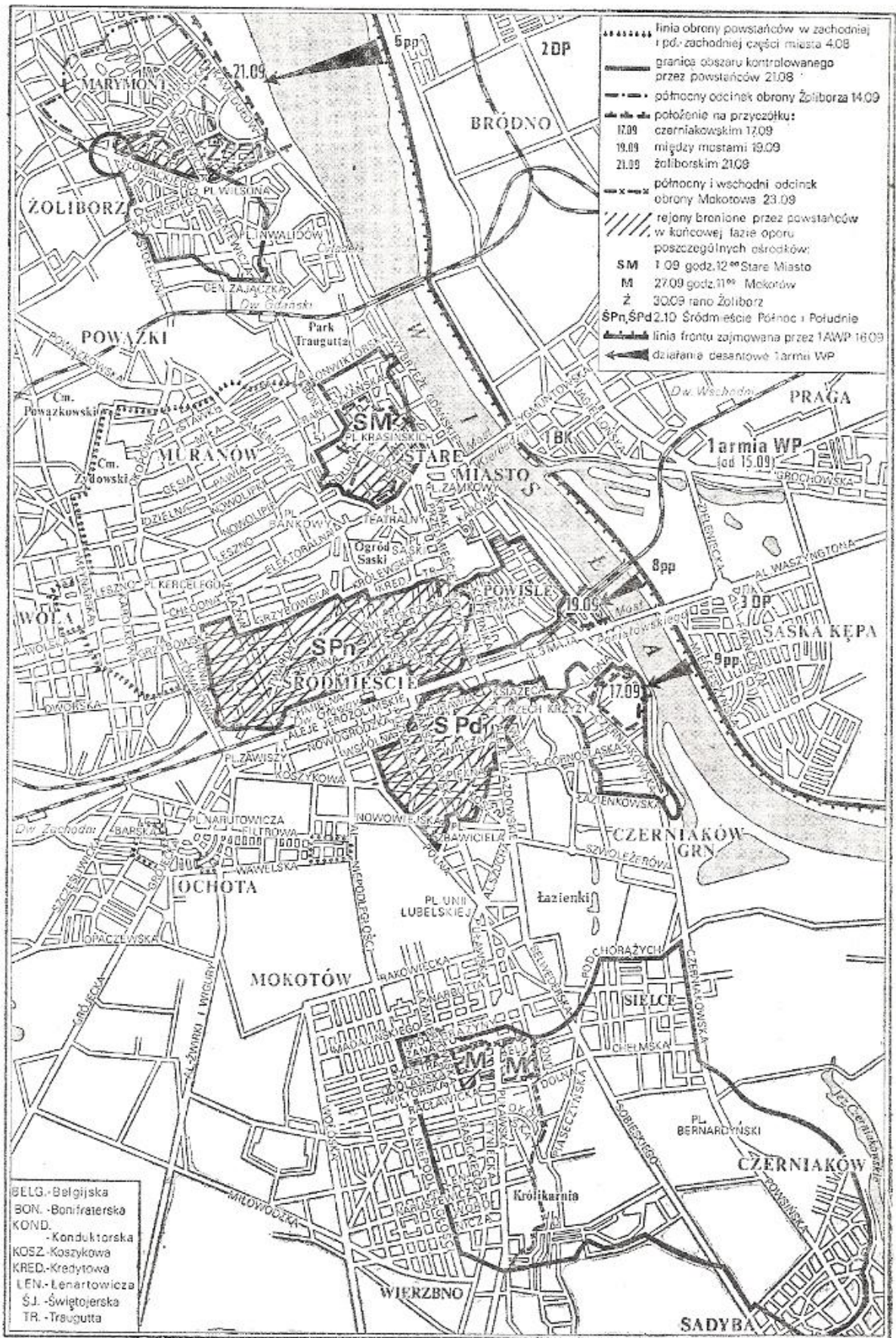
Działania części sił 1 Frontu Białoruskiego (dca marsz. G. Żukow) w składzie radz. 47 A (dca gen. F. Perchorowicz), 61 A (dca gen. P. Biełow), 2 APanc gw. (dca gen. S. Bogdanow) i 1 armia WP (dca gen. S. Popławski), przeprowadzone zostały w ramach operacji wiślańsko-odrzańskiej w celu wyzwolenia stolicy Polski. Plan operacji warszawskiej przewidywał wykonanie uderzenia przez 47 A z rej. Jabłonny w kier. na Leszno, a 61 A i 2 APanc gw. z rej. Warki na Grójec, Błonie i głębokie oskrzydlenie warsz. zgrupowania Niemców. 1 armia WP gł. siłami: 1, 3 i 4 DP, 1 BPanc, 4 pczc, 13 papanc, przy wsparciu 1 BAA, 5 BAC, 2 BAH, 4 BAP panc i pmoźdz miała wykonać uderzenie na Warszawę od pd. z rej. Góry Kalwarii, a pomocniczymi siłami (2 DP wsparta 3 BAH oraz 6 DP, 1 BK i baon rozp.) po sforsowaniu Wisły na zach. od Jabłonny – od pn. w celu bezpośredniego okrążenia miasta i zlikwidowania niem. garnizonu. Warszawa ogłoszona została przez Niemców twierdzą i włączona wraz z rejonem warszawskim w system obrony linii Wisły; broniły jej jednostki lewego skrzydła 9 A niem. (dca gen. S. von Lüttwitz). Przed frontem

1 armii WP (54 km szerokości) bronił się 46 KPanc (Dywizja Forteczna „Warschau”, 73 DP i 337 DGren Narodowych): w I rzucie bezpośrednio nad Wisłą znajdowało się 12 baonów (ok. 14 tys. żołnierzy, 476 karabinów masz. i ok. 300 dział i moździerzy), pozostała część rozmieszczona była w zach. części Warszawy. W odwodzie oper. znajdowała się w rej. Sochaczewa niem. 391 dywizja ochrony, a w rej. Włoch 236 DP.

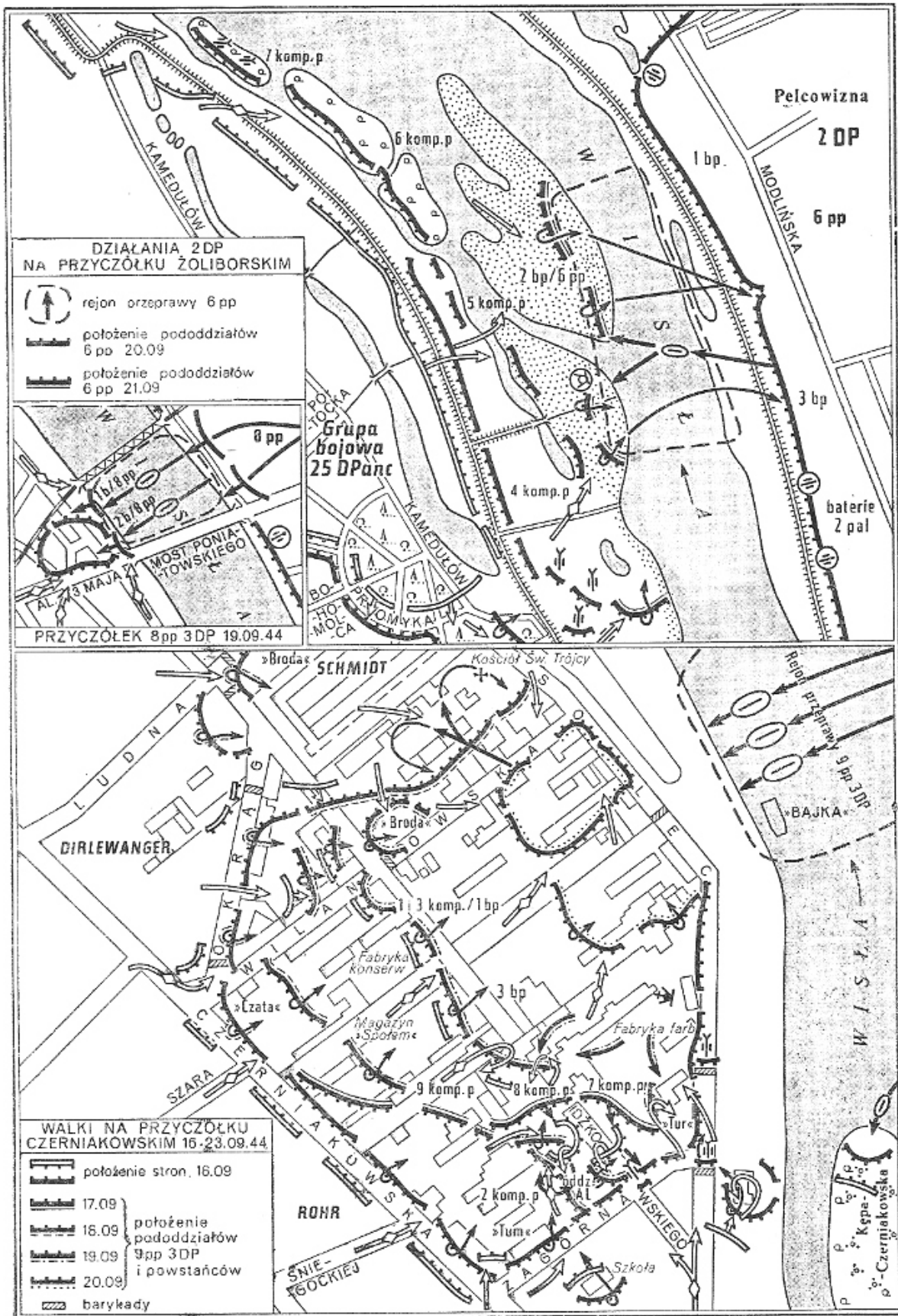
14 I wojska 1 Frontu Białoruskiego rozpoczęły natarcie: 61 A z przyczółka warecko-magnuszewskiego, 47 A 15 I z rej. Jabłonny, a 2 APanc gw. z rej. Warki w kier. Błonia. Koncentryczne uderzenie na Błonie zagroziło okrążeniem wojsk niem. broniących się w rej. Warszawy; warsz. garnizon rozpoczął odwrót w kierunku zach., pozostawiając w Warszawie niewielkie oddziały osłonowe. 16 I rozpoczęły natarcie związki takt. 1 armii WP: 2 DP przeszła Wisłę w rej. Jabłonny na wprost Kępy Kiełpińskiej i do końca dnia uchwyciła przyczółek; oddziały dywizji osiągnęły rubież: Dąbrowa, Pancerz, Buraków Mały. 1 BK sforsowała Wisłę w rejonie Karczewa i uchwyciła przyczółek. W nocy na 17 I główne siły armii (1, 3, 4 DP i 1 BPanc) przepравиły się na zach. brzeg Wisły na odcinku między Górą Kalwarią a Magnuszewem i o świcie 17 I podjęły natarcie na Warszawę; jednocześnie sforsowała Wisłę z Pragi 6 DP, uderzyła bezpośrednio na Warszawę i wyparła Niemców z centrum. Ok. godz. 10 włączyła się do walki w mieście 2 DP, która w rej. Ogrodu Saskiego połączyła się z 6 DP. Do godz. 15 Warszawa była wolna. Wieczorem 17 I gł. siły armii osiągnęły stolicę od pd. i zachodu.

Źródło tekstu i mapek: *Encyklopedia II wojny światowej* (red. Kazimierz Sobczak i inni), Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1975, s. 153-154, 619-628.

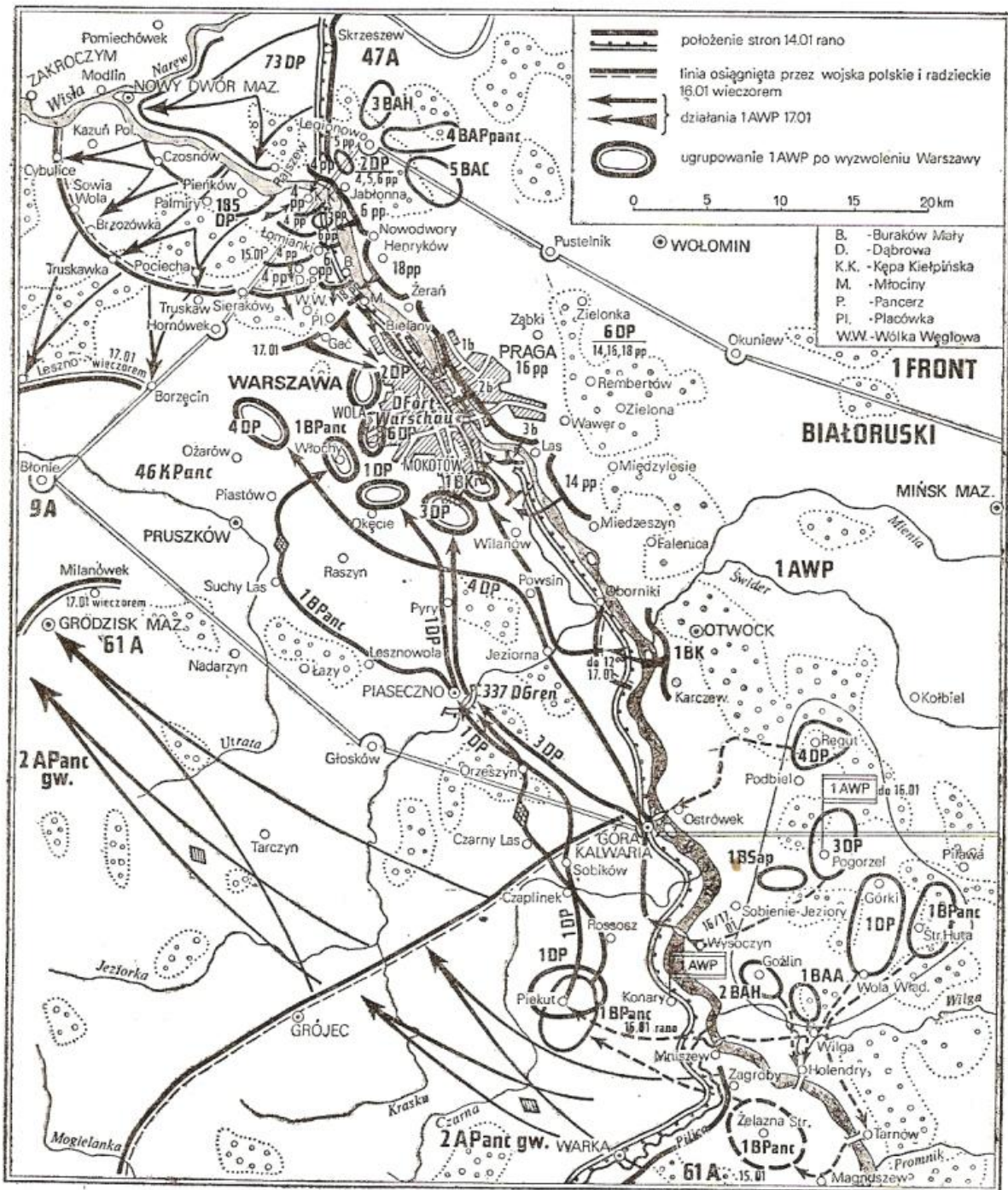

Powstanie warszawskie (wrzesień 1944)

Przystółki warszawskie 1944

Operacja warszawska 1944

WYDAWNICTWA ZWiRWP RP

1. Józef Wołoch, Jerzy Mielecki: Pięćdziesięciolecie Światowego Kongresu Intelktualistów w Obronie Pokoju – materiały sympozjum z 3 września 1998 r. Wyd. ZD ZŻLWP, 40 stron. Wrocław, 2002.
2. Eugeniusz Uciński: Szlak 2 Armii Wojska Polskiego na Dolnym Śląsku. Wyd. ZD ZŻLWP, 30 s., mapki. Wrocław, 2003.
3. Eugeniusz Uciński: Wyzwolenie niektórych miejscowości Dolnego Śląska w 1945 r. Wyd. ZD ZŻLWP, 18 s., mapka. Wrocław, 2004.
4. Weronika Skoracka: Z Syberii do Berlina. Wyd. ZD ZŻLWP, 12 s., zdjęcia. Wrocław, 2004.
5. Piotr Ostapiuk: Dwie dusze. Wyd. ZD ZŻLWP, 14 s. Wrocław, 2004.
6. Monika Strączek: Wojenne wspomnienia. Wyd. ZD ZŻLWP, 16 s. Wrocław, 2004.
7. Remigiusz Wira: Wojsko gospodarce. Wyd. ZD ZŻLWP, 24 s., zdjęcia. Wrocław, 2004.
8. Marian Reinberger: Wspomnienia z Korei. Wyd. ZD ZŻLWP, 20 s., zdjęcia, mapka. Wrocław, 2005.
9. Eugeniusz Uciński: 2 Armia Wojska Polskiego w odwodach frontów. Wyd. ZD ZŻLWP, 16 s., zdjęcia, mapka. Wrocław, 2005.
10. Eugeniusz Uciński: Wyzwolenie Oleśnicy i Oławy. Wyd. ZD ZŻLWP, 12 s. Wrocław, 2006.
11. Remigiusz Wira: Moja służba i praca w LWP. Wyd. ZD ZŻLWP, 36 s., zdjęcia. Wrocław, 2006.
12. Bronisław Turczanik: Polska w Unii Europejskiej. Wyd. ZD ZŻLWP, 48 s., zdjęcia. Wrocław, 2006.
13. Bronisław Dziaduch, Zdzisław Rozbicki, Zbigniew Ciećkowski: Historia i współczesność. 80 lat zamachu majowego, 25 lat stanu wojennego. Wyd. ZD ZŻLWP, 24 s. Wrocław, 2006.
14. Zdzisław Rozbicki: Historia i polityka. Wyd. ZD ZŻLWP, 20 s. Wrocław, 2006.
15. Stanisław Szymański: Refleksje weterana. Czy je podzielasz? Wyd. ZD ZŻLWP, 24 s., zdjęcia. Wrocław, 2007.
16. Józef Łuczak: Refleksje o... Wyd. ZD ZŻLWP, 32 s. Wrocław, 2007.
17. Remigiusz Wira: Mój stan wojenny. Wyd. ZD ZŻLWP, 16 s., zdjęcie. Wrocław, 2008.
18. Janusz Fuksa: Marszałek dwóch narodów. Wyd. ZD ZŻLWP, 40 s., zdjęcia. Wrocław, 2008.
19. 15 lat działalności Związku Żołnierzy LWP na Dolnym Śląsku (praca zbiorowa, redakcja: Janusz Fuksa). Wyd. ZD ZŻLWP, 28 s. Wrocław, 2008.
20. Druga wojna światowa (redakcja: Janusz Fuksa). Wyd. ZD ZŻLWP, 32 s., zdjęcia. Wrocław, 2009.
21. Józef Frączek: Stracone pokolenie. Rozważania o lewicy. Wyd. ZD ZŻLWP, 108 s., zdjęcia. Wrocław, 2009.
22. Józef Łuczak: Przemyślenia, wierszowanki. Wyd. ZD ZŻLWP, 40 s., Wrocław, 2009.
23. Wojna wyzwolenicza narodu polskiego (redakcja: Janusz Fuksa). Wyd. ZD ZŻLWP, 32 s., zdjęcia. Wrocław, 2009.
24. Wspomnienia z pierwszych lat (praca zbiorowa, redakcja: Janusz Fuksa). Wyd. ZD ZŻLWP, 92 s., rysunki. Wrocław, 2010.
25. Zdzisław Rozbicki: Trochę historii i dziś. Wybór komentarzy. Wyd. ZD ZŻLWP, 60 s., zdjęcia. Wrocław, 2010.
26. Stanisław Szymański: Chwała bohaterom września 1939 roku. Dwie strony „medalu” powstania. Wyd. ZD ZŻLWP, 20 s. Wrocław, 2010.

27. Władimir Mielnik: Żołnierskie wspomnienia o wojnie ojczyźnianej. Wyd. ZD ZWiRWP, 12 s., zdjęcia. Wrocław, 2011.
28. Zdzisław Rozbicki: Żołnierskie tradycje a polityka. Wyd. ZD ZWiRWP, 82 s., zdjęcia. Wrocław, 2011.
29. O stanie wojennym po 30 latach – oceny, wspomnienia (praca zbiorowa, redakcja: Krzysztof Majer). Wyd. ZD ZWiRWP, 80 s., zdjęcia. Wrocław, 2012.
30. Józef Frączek: Integracja i dezintegracja kadry zawodowej LWP z perspektywy 30 lat. Wyd. ZD ZWiRWP, 44 s. Wrocław, 2012.
31. Nie tylko o historii... (praca zbiorowa, redakcja: Krzysztof Majer). Wyd. ZD ZWiRWP, 102 s., zdjęcia, rysunki. Wrocław, 2012.
32. Jan Zacharski: Moje boje – fraszki polityczne. Wyd. ZD ZWiRWP, 76 s. Wrocław, 2013.
33. Janusz Fuksa (red.): Lenino. Wyd. ZD ZWiRWP, 26 s., zdjęcia. Wrocław, 2013.
34. Janusz Fuksa (red.): Cmentarze i pomniki II wojny światowej na Dolnym Śląsku. Wyd. ZD ZWiRWP, 22 s., rysunki. Wrocław, 2014.
35. Alojzy Fuksa: Wspomnienia wojenne (redakcja: Janusz Fuksa). Wyd. ZD ZWiRWP, 28 s., rysunki. Wrocław, 2015.
36. Jan Zacharski: Co tam panie w polityce. Wyd. ZD ZWiRWP, 118 s. Wrocław, 2016.
37. Janusz Fuksa (red.): Druga Armia Wojska Polskiego. Wyd. ZD ZWiRWP, 88 s., zdjęcia. Wrocław, 2016.
38. Janusz Fuksa (red.): Wyzwolenie Dolnego Śląska. Wyd. ZD ZWiRWP, 52 s., mapa. Wrocław, 2017.
39. Marek Zatorski: Lenino – tam i z powrotem. Wyd. ZD ZWiRWP, 24 s., zdjęcia, mapa. Wrocław, 2017.
40. Jan Zacharski: Wieści z placu boju – fraszki polityczne. Wyd. ZD ZWiRWP, 76 s. Wrocław, 2017.
41. Janusz Fuksa (red.): Cmentarze wojenne. Wyd. DOW ZWiRWP, 18 s., tabele, zdjęcia. Wrocław, 2018.
42. Janusz Fuksa (red.): Armia Ludowa. Wyd. DOW ZWiRWP, 22 s., mapa. Wrocław, 2019.
43. Andrzej Małkiewicz: Józef Piłsudski wobec Ukrainy. Wyd. DOW ZWiRWP, 130 s. Wrocław, 2020.
44. Norbert Wójtowicz: Związek Patriotów Polskich jako sposób na przeżycie polskich zesłańców w obwodzie aktiubińskim. Wyd. DOW ZWiRWP, 34 s., zdjęcia. Wrocław, 2020.
45. Janusz Fuksa: Badacze bezkresnej ziemi. Wyd. DOW ZWiRWP, 64 s., zdjęcia. Wrocław, 2020.
46. Józef Frączek: Dekomunizacja – szaleństwo czy metoda. Wyd. DOW ZWiRWP, 46 s. Wrocław, 2020.
47. Zdzisław Rozbicki: O historii i nie tylko... Wyd. DOW ZWiRWP, 380 s. Wrocław, 2020.
48. Monika Śladewska: O trudnej historii Kresów II RP i nie tylko... Wyd. DOW ZWiRWP, 232 s., zdjęcia. Wrocław, 2021.
49. Janusz Fuksa (red.): Wojna obronna Polski. Wyd. ZG ZWiRWP RP, Instytut Badań Naukowych im. Edwina Rozłubirskiego, 16 s., tabele, mapki. Wrocław, 2023.
50. Janusz Fuksa (red.): Warszawskie bitwy. Wyd. ZG ZWiRWP RP, Instytut Badań Naukowych im. Edwina Rozłubirskiego, 20 s., mapki, zdjęcia. Wrocław, 2024.

SKRÓTY

A – armia	plot – przeciwlotniczy
AK – Armia Krajowa	płk – pułkownik
AL – Armia Ludowa	pmoźdz – pułk moździerzy
art. – artyleryjski	pn. – północny
BAA – brygada artylerii armat	pnb – pułk nocnych bombowców
BAC – brygada artylerii ciężkiej	pol. – polski
BAH – brygada artylerii haubic	polit. – polityczny
baon – batalion	por. – porucznik
BAPanc – brygada artylerii pancernej	pow. – powietrzny
BK – brygada kawalerii	pp – pułk piechoty
boj. – bojowy	ppanc – przeciwpancerny
cyw. – cywilny	PPR – Polska Partia Robotnicza
dca – dowódca	PPS – Polska Partia Socjalistyczna
DGren – dywizja grenadierów	radz. – radziecki
DP – dywizja piechoty	rej. – rejon
gen. – generał	rozp. – rozpoznawczy
GL – Gwardia Ludowa	RPPS – Robotnicza Partia Polskich Socja-
gł. – główny	listów
gosp. – gospodarczy	RSHA – Reichssicherheitshauptamt
gw. – gwardyjski	(Główny Urząd Bezpieczeństwa Rze-
hitl. – hitlerowski	szy)
KA – korpus armijny	SD – Sicherheitsdienst (Służba Bezpie-
KB – Kadra Bezpieczeństwa	czeństwa)
kier. – kierunek	SOB – Socjalistyczna Organizacja Bojowa
kol. – kolejowy	spad. – spadochronowy
KPanc – korpus pancerny	SS – Die Schutzstaffeln der Nationalsozia-
kpt. – kapitan	listischen Deutschen Arbeiterpartei
KRN – Krajowa Rada Narodowa	(Sztafety Ochronne Narodowosocjali-
lotn. – lotniczy	stycznej Niemieckiej Partii Robotni-
mjr – major	czej)
nacz. – naczelny	takt. – taktyczny
niem. – niemiecki	tys. – tysiąc
OPL – obrona przeciwlotnicza	W. – Warszawa
PAL – Polska Armia Ludowa	warsz. – warszawski
panc. – pancerny	woj. – wojenny
papanc – pułk artylerii pancernej	wojsk. – wojskowy
pczc – pułk czołgów ciężkich	WP – Wojsko Polskie
pd. – południowy	wsch. – wschodni
piech. – piechota	zach. – zachodni
PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Na-	zmot. – zmotoryzowany
rodowego	ZWM – Związek Walki Młodych

SPIS TREŚCI

Wstęp – II	Obrona Warszawy 21-27 IX 1939 – 14
Wojna obronna 1939 r. – 1	Powstanie warszawskie (wrzesień 1944) – 15
Okupacja niemiecka – 2	Przyczółki warszawskie 1944 – 16
Powstanie w getcie żydowskim 1943 – 4	Operacja warszawska 1945 – 17
Powstanie warszawskie 1944 – 6	Wydawnictwa ZWiRWP RP – 18
Warszawskie przyczółki 1944 – 11	Skróty – 20
Wyzwolenie Warszawy 1945 – 12	

Michał Bylina: Wrzesień 1939 (Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie)

Leon Wróblewski: Spotkanie w Berlinie (Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie)

Warszawski Krzyż Powstańczy ustanowiony został w 1981 r. jako wyraz hołdu dla uczestników powstania warszawskiego 1944 r. Odznaczenie było nadawane żołnierzom wszystkich formacji powstańczych, członkom służb pomocniczych i osobom wspomagającym czyn powstańczy. Krzyż był przeznaczony zasadniczo dla obywateli polskich, ale otrzymywali go też cudzoziemcy za wspomaganie powstania. Odznaczano nim także pośmiertnie. Krzyż nadawał Prezydent PRL, później RP, na wniosek ministra obrony narodowej, ministra spraw zagranicznych lub Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Nadawanie medalu zakończono z dniem 8 maja 1999 r.

Wydano staraniem
Związku Weteranów i Rezerwistów Wojska Polskiego RP
Pięćdziesiąty tomik
w historycznym cyklu wydawniczym
Redakcja: kpt. (s) dr inż. Janusz Fuksa
Wydanie elektroniczne i drukowane (20 egz.)